

تبیین مؤلفه‌های هویت کالبدی شهر سنتی ایرانی

تاریخ دریافت: ۹۳/۰۳/۱۹

تاریخ پذیرش نهایی: ۹۳/۱۰/۱۴

طاهره نصر*

چکیده

هویت هر شهر را ویژگی‌ها و امتیازات آن شهر در دوره‌ای نسبت به دوره پیش مشخص می‌سازد. اجزا و عناصر سازنده شکل شهر، نحوه ترکیب آن‌ها و عامل زمان، همگی دارای قابلیت تداعی معنا، بالا بردن قابلیت ایجاد تصویر ذهنی، ایجاد حس مکان و هویت شهری هستند. آنچه قابل تأمل است وجوه اشتراک و تمایز شهرها با هم است. صفات هویتی شهر بر صفات هویتی طبیعی، مصنوعی و انسانی شهر مستقر است. لذا آنچه به‌عنوان تصویر در ذهن مردم متصور است، ناشی از سازمان فضایی شهر است. همچنین، عملکردهایی را در مقاطع زمانی مختلف می‌توان برای هر فضا تعریف کرد که با استناد به آن‌ها، تعریف شقوق مختلف هویت فضاهای شهری ایرانی (هویت کالبدی، هویت معنایی و هویت عملکردی) امکان‌پذیر می‌شود. برای این منظور باید دید تحولات هر دوره چگونه و تا چه حد بوده است. عناصر طبیعی، کالبدی‌های مصنوعی، ترکیب اقوام و نظام‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و حوادث تاریخی موضوعاتی هستند که بررسی تطبیقی آن‌ها در دوره‌های مختلف سبب شناسایی تمایزات هر دوره تاریخی از دوره دیگر شده و هویت شکلی آن شهر را سبب می‌شود. بنابراین نکته قابل تأمل این است که هویت تنها یک صفت نیست و مفهومی بیش از صفت را دارا است. هدف از این نوشتار تبیین مؤلفه‌های هویت‌بخش به شکل شهر ایرانی است. لذا مدل «مؤلفه‌های مؤثر در کالبد شهر» در چهار شهر ایرانی شیراز، اصفهان، یزد و بوشهر به آزمون گذاشته می‌شود. علت انتخاب این شهرها، وجود بافت تاریخی، ارزش تاریخی و شهری آن‌ها است. روش تحقیق با توجه به کنکاش در شکل شهر ایرانی به‌صورت توصیفی-تحلیلی و روش جمع‌آوری اطلاعات به‌صورت میدانی و اسنادی می‌باشد. نتایج حاصل حاکی از وجود مؤلفه‌های فرهنگی، سیاسی، اقلیمی و اقتصادی در شکل شهر سنتی ایرانی می‌باشد و در شهر اصفهان سیاست، شیراز فرهنگ، بوشهر اقتصاد و یزد اقلیم بر هویت کالبدی شهر دارای تأثیر بیشتری بوده است.

واژگان کلیدی: شکل شهر، ادراک محیطی، هویت، هویت کالبدی شهر ایرانی.

مقدمه

یکی از موضوعات و مفاهیم مورد نظر و توجه بشر، موضوع هویت است. هویت، حلقه اتصال زنجیر باورها و عقاید است. هویت هر فرد معنای گذشته و حال اوست. در سیمای شهری نیز هویت قابل تأمل است (Nasr, 2014, p. 269). فضا، کالبد فضایی، ویژگی‌های زیبایی‌شناسی و هندسی و عملکردهای فضایی از مؤلفه‌هایی است که در شکل‌گیری تصویر ذهنی شهر در ذهن شهروندان می‌تواند مؤثر باشد. هر شهر دارای متن خاص و محتوای ویژه خود و القاء‌کننده نوعی وابستگی و احساس تعلق و تعهد در بین ساکنان است. همچنین عنصر زمان و گذر تاریخ نیز در شکل و تغییر ساختار شهرها قابل توجه است. بنابراین عناصر مهم تمایز یک شهر از سایر شهرهاست که بنیاد هویت مکانی فضایی را پی می‌افکند.

مؤلفه‌های شخصیت یک شهر، همانند مؤلفه‌های شخصیتی انسان دارای دو بُعد عینی یا کالبدی و ذهنی یا روحی است که می‌تواند از طریق سه محیط طبیعی، مصنوعی و انسانی از همدیگر تفکیک شوند. متغیرهای هر یک از مؤلفه‌ها چنانچه دارای صفات اختصاصی و برجسته باشند نقش شاخص و معرف هویتی را ایفا می‌کنند (Behzadfar, 2007, p. 53).

در قالب کلی مؤلفه‌های طبیعی (آب و هوا، پوشش گیاهی، تنوع خاک، مسیر آب و غیره)، مصنوعی (کلیت فرم شهر، استخوان‌بندی و ساخت شهر، شاخص‌های مهم شهری شامل میادین، دروازه‌ها، بازارها، کاخ‌ها و بناهای مهم شهری، توده‌های شاخص شهری شامل محله‌های قدیمی شهر) و انسانی (تبار و نیاکان، اوضاع دین و مذهب، آداب و رسوم و گویش‌ها) هستند که هویت کالبدی شهر را شکل می‌دهند.

این نکته قابل ذکر است که تحولات و تغییرات دوره‌های مختلف تاریخی سبب بروز ویژگی‌ها و امتیازاتی برای هر دوره می‌شده که آن را از لحاظ ویژگی‌های هویتی متمایز می‌ساخته است. لذا بررسی تطبیقی این ویژگی‌ها در دوره‌های مختلف سبب شناسایی تمایزات هر دوره تاریخی از دوره دیگر شده و هویت شکلی آن شهر را سبب می‌شود. با این مقدمه می‌توان گفت آنچه در شکل‌گیری کالبد شهر نقش ایفا می‌کند ناشی از شرایط سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اقلیمی است. به بیانی دیگر شکل‌گیری بسیاری از شهرهای ایرانی ناشی از این عوامل بوده است.

پرسشی که در اینجا مطرح است این است که چه عواملی در شکل‌گیری هویت شهرهای ایرانی نقش ایفا می‌کند؟ در این نوشتار سعی می‌شود که به بررسی عواملی که هویت کالبدی شهر ایرانی را شکل می‌دهد پرداخته شود. لذا با توجه به مسأله ادراک محیطی، مدل «مؤلفه‌های مؤثر در کالبد شهر» در قالب جدولی بیان شده است. این مؤلفه‌ها و در واقع این جدول در مورد چند شهر ایرانی (اصفهان، شیراز، یزد و بوشهر) به آزمون گذاشته می‌شود.

۱. مبانی نظری

۱-۱- شکل شهر

شکل شهر، واقعیتی مستقل از ناظر است که به‌صورت مداوم وجود داشته و پیام‌هایی از آن ارسال می‌شود. در منظر شهری است که شکل شهر به کیفیتی مستقیماً محسوس تبدیل می‌شود. قدرت و قابلیت ایجاد تصور ذهنی از شکل شهر در ذهن فرد، قابلیت موجود در شکل شهر است. خصوصیات شکل شهر می‌تواند به ایجاد تصور ذهنی از شکل شهر در ذهن شهروند و ایجاد حس مکان بیانجامد.

معنای شکل شهر که با ایجاد تصور ذهنی از شهر مترادف است شامل مدارجی از ادراک، شناسایی (بازشناسی و تمایز)، برقراری پیوند بین اجزاء و عناصر، برقراری پیوند و ارتباط بین شکل شهر و فعالیت‌های شهر، برقراری پیوند با رویدادها، مکان و زمان، ارتباط با مفاهیم غیرفضایی و ارزش‌ها می‌باشد.

ایجاد یک تصویر ذهنی قوی از شهر است که مبانی تعامل مردم را با محیط فراهم می‌آورد (Habib, 2006, p. 9).

۱-۲- عوامل مؤثر در شکل‌گیری کالبد شهر

در طول تاریخ نظریات مختلفی مبنی بر ریشه شکل‌گیری شهرها مطرح شده است. به‌طور مثال از دیدگاه ابن‌خلدون شکل‌گیری شهر، ریشه اجتماعی دارد و در پی تجمل‌خواهی و عصبیت انسان و لزوم وجود دولت شکل گرفته است. از دید گوردون چایلد شکل‌گیری شهر، ریشه اقتصادی دارد و راپاپورت نیز زمینه فرهنگی و روانشناسانه را در شکل‌گیری شهرنشینی مؤثر می‌داند (Nasr, 2013a, p. 101).

کوبین لینچ توجه خود را معطوف به رابطه بین مشخصه‌های شکل شهر و مسائل مربوط به آن‌ها نموده است (Lynch, 1995). مطالعات پیشگامانه لینچ در مورد تصاویر ذهنی مردم از شهری که در آن زندگی می‌کنند موجب به‌وجود آمدن عرصه کاملاً جدیدی از تحقیقات شد که نقشه شناخت‌شناسی^۱ نامیده می‌شود و بر فرآیندهای ذهنی درگیر در ایجاد و شکل‌گیری چنین تصاویری تمرکز دارد. اهمیتی که اکنون به مفهوم «هویت مکان» به‌عنوان رابطه متقابل فرآیندهای شناخت فعالیت اجتماعی و ویژگی‌های شکلی اضافه شده است (Abel, 1997, p. 263). از دیدگاه نوربرگ‌شولتز ارتباط انسان با محیط، بیش از توانایی جهت‌گیری شخص نسبت با محیط اطرافش آن‌گونه که لینچ به سادگی به آن اشاره کرده

است، می‌باشد. با شناخت فرآیند عمیق هویت‌یابی می‌توان دوستی انسان با محیط ویژه‌ای را رقم زد. هویت‌یابی انسان با مکان این فرض را به وجود می‌آورد که مکان واجد شخصیت است، به این معنا که ویژگی‌هایی وجود دارد که یک مکان را از سایر مکان‌ها متمایز می‌سازد و به یک مکان وجودی یکتا یا روح مکان^۲ می‌بخشد و هدف اصلی معماری طبق آن تعریف شده است (Abel, 1997, p. 267).

هر مکان یا فضا (از جمله شهر) مفروض دارای متن خاص و محتوای ویژه خود و القاء‌کننده نوعی وابستگی و احساس تعلق و تعهد در بین ساکنان آن مکان است. این سه عنصر با توجه به سازمان ویژه‌ای که در گذر زمان تجربه می‌کنند، عناصر مهم تمایز آن مکان از سایر مکان‌هاست که بنیاد هویت مکانی فضایی را پی می‌افکند. لذا عوامل مؤثر در شکل‌گیری کالبد شهر را می‌توان اقتصاد، اجتماع و طبیعت برشمرد. اقتصاد شامل نوع معیشت، سرمایه، نیروی کار، مدیریت، سیاست موجود و قوانین و لوایح، موانع و محدودیت‌ها می‌شود. اجتماع مشتمل بر سوابق تاریخی، نحوه تفکر و جهان‌بینی، جمعیت و زبان، نژاد، مذهب، سنت‌ها و مراسم و آیین‌ها، علم و هنر، فن و تکنولوژی می‌باشد و طبیعت نیز شامل خصوصیات جغرافیایی، خصوصیات اقلیمی و آب و هوا، آب، خاک، باد، گیاه، خورشید، دید و منظر، توپوگرافی است.

۳-۱- هویت فضا و هویت مکان

هر فضا و مکان، به‌عنوان یک منبع هویت است و گروه‌هایی را که در آن قرار می‌گیرند، هویت می‌بخشد (Rabbani, 2002, p. 37). یک فضا برای ساکنان باید از یک هویت و از یک ساختار برخوردار باشد (Fijalkow, 2004, p. 62). یک شهر نیز به‌عنوان مجموعه‌ای از ترکیب عوامل طبیعی، اجتماعی و محیط‌های شناخته‌شده توسط انسان، که در آن جمعیت ساکن متمرکز شده دارای هویتی خاص است (Shieh, 2006, p. 4). هویتی که شهر را از سایر شهرها متمایز می‌سازد و به جمعیت ساکن در آن معنا می‌بخشد. این شخصیت و هویت خاص، با مؤلفه‌های متفاوتی تعریف و توصیف می‌شود. این مؤلفه‌ها که بر مبنای تفاوت شکل، محتوا و عملکرد ساختار ماهوی شهر را تشکیل می‌دهند در شهرهای مختلف متفاوتند. بنابراین همانطور که انسان از محیط بیرونی خود متأثر می‌شود، تنوع هویتی شهرها نیز تأثیرات گوناگونی بر حیات جمعی شهروندان می‌گذارد.

«هویت مکانی بخشی از زیرساخت هویت فردی انسان و حاصل شناخت‌های عمومی وی درباره جهان فیزیکی است که در آن زندگی می‌کند» (Proshansky, 1976, p. 147).

گوردن کالن در کتاب «خلاصه منظر شهری» تکنیک‌های منظر عینی را ارائه می‌کند (Cullen, 1998). برای کوین لینچ در کتاب «سیمای شهر» تحلیل منظر ذهنی مهم است (Lynch, 1960). کارل کروف در مقاله «بافت‌شناسی و ویژگی‌های شهر» ریخت‌شناسی شهر را مطرح می‌کند. از نقطه نظر او ریخت‌شناسی، عامل تشخیص یک شهر از شهر دیگر است و همین عامل تشخیص و هویت شهر را نشان می‌دهد (Karbalyi Nouri, 2006, p. 373). واگنر معتقد است که زمان و مکان، انسان و عمل، هویتی تفکیک‌ناشدنی را می‌سازند؛ بنابراین معنا و عمل عناصری در هم تنیده‌اند که در فهم هویت مکان باید در نظر گرفته شوند (Ghasemi Esfahani, 2006, p. 325). کریستوفر الکساندر برای تعریف هویت در بناها و شهرها معتقد است، هویت هر فضا از تکرار مستمر الگوی خاصی از رویدادهایی که در آن مکان حاصل می‌شود، شکل می‌گیرد. هویت هر شهر یا بنا بیش از هر چیز تحت تأثیر رویدادی است که در آن اتفاق می‌افتد (Alexander, 2002, p. 52).

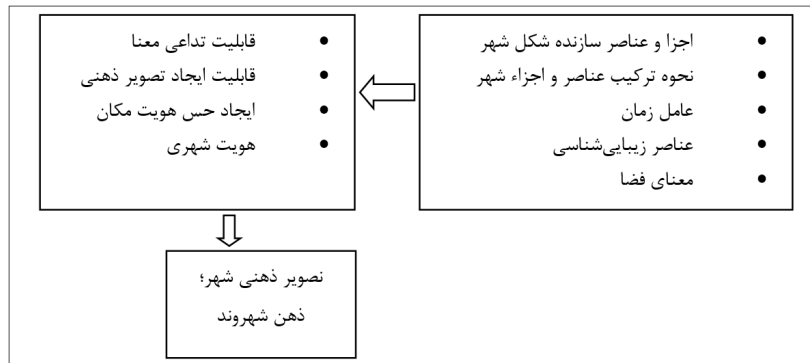
۴-۱- ادراک محیطی

ادراک انسان از محیط از محوری‌ترین مقولات در روان‌شناسی محیطی است. فرآیندی است که از طریق آن انسان، داده‌های لازم را بر اساس نیازش از محیط پیرامون خود برمی‌گزیند. لذا فرآیندی هدفمند است و به فرهنگ نگرش و ارزش حاکم بر تفکر ادراک‌کننده بستگی دارد. از این‌رو، فرآیند ادراک همواره با شناخت انسان از محیط همراه است (Nasr, 2013b, p. 136).

۵-۱- ادراک محیطی و شکل شهر

فرهنگ، سیاست، اقتصاد، مذهب، روش‌های ساخت و مصالح، مفاهیم زیبایی‌شناسانه و یا رفتارهای انسانی و سکونت‌بری از عوامل تأثیرگذار بر شکل شهر هستند. این عوامل به تنهایی یا توأم و با اولویت‌های مناسب بر شکل شهر تأثیر می‌گذارند. الگوها و تمهیدات اقلیمی به‌صورت پویا و انعطاف‌پذیر، به طوری که کمترین محدودیت را برای سایر عوامل ایجاد کند در شکل شهر ایرانی و تصویر ذهنی شهر تأثیرگذارند. آنچه به‌عنوان الگوی اقلیمی مطرح می‌شود، فرم و فضا را به‌صورت ماهیت کامل و نمایش نهایی ساختمان ارائه نمی‌کند. این الگوها معنی اقلیمی داشته و قابل تطابق با سایر نیازهای انسانی خواهند بود. در شکل ۱ ارتباط مؤلفه‌های گوناگونی که به شکل شهر و تصویر ذهنی شهروند از شهر می‌انجامد، بیان شده است.

شکل ۱: ادراک و شکل‌گیری تصویر ذهنی از شهر در ذهن شهروند

(Nasr, 2016, p. 61)

۶-۱- مؤلفه‌های تأثیرگذار بر هویت شهر

مؤلفه‌های طبیعی هویت شهر: هر شهر از جایگاه ویژه طبیعی برخوردار است که آن را از سایر شهرها متمایز می‌کند. ویژگی‌های بستر طبیعی هر شهر، بخشی از هویت شهر را به تصویر می‌کشد که در قالب هویت طبیعی شهر قابل تعریف است.

مؤلفه‌های مصنوعی هویت شهر: به صورت ساختاری- کالبدی در لایه‌های مختلف زمان بر هویت شهر تأثیر دارند و شامل عواملی هستند که در طول زمان بر اجزاء مصنوع شهر تأثیر می‌گذارند.

مؤلفه‌های انسانی هویت شهر: متأثر از آداب و رسوم و عقاید و سیره زندگی ساکنان هر شهر است که هویت شهر را شکل می‌دهد.

جدول ۱ به بیان مؤلفه‌های هویت شهر می‌پردازد. بنابراین می‌توان گفت در تعریف شهر عناصری مهم وجود دارد که در این میان توجه به سیمای شهر، سازمان فضایی، نمادها و نشانه‌های شهری، روابط انسانی و تعاملات اجتماعی بسیار قابل توجه است.

جدول ۱: مؤلفه‌های هویت شهر

مؤلفه‌های هویت شهر	
جایگاه کلی طبیعی (طول و عرض جغرافیایی آن شهر و شاخص‌های وابسته)	مؤلفه‌های طبیعی هویت شهر
مؤلفه‌های ساختاری جغرافیایی (توپوگرافی، هیدروگرافی و شاخص‌های وابسته)	
مؤلفه‌های ساختاری طبیعی (رود و دره‌ها)	
مؤلفه‌های حوزه‌ای و ساختی طبیعی (تنوع خاک، پوشش گیاهی، سرریز حوضه‌ها)	
مؤلفه‌های نقطه‌ای (چشمه‌ها، تپه‌ها و غیره)	
مؤلفه‌های نقطه‌ای خطی (مسیر آب و مشابه)	
منظر عمومی: کلیت فرم شهر با دید پرنده (خطی- شطرنجی، شعاعی یا ارگانیک)	مؤلفه‌های مصنوعی هویت شهر
عناصر خطی- ساختاری شاخص: خیابان‌های اصلی ساخت شهر	
شاخص‌های کانونی و نقطه‌ای شهری: میداين، دروازه‌ها، پارک‌ها و غیره	
شاخص‌های خطی- نقطه‌ای تاریخی و کالبدی: کاخ‌ها و بازار و غیره	
تک‌بناهای شاخص شهری	
توده‌ها، حوزه‌ها و فضاهای شاخص شهری: محله‌های قدیمی شهر قدیم، مجموعه ساختمان‌های مسکونی و نظیر این‌ها	

تبار و نیاکان	مؤلفه‌های انسانی هویت شهر
اوضاع دینی و مذهبی	
آداب و رسوم	
زبان	

(Nasr, 2013a, According to Behzadfar, 2007, pp. 58-57)

استخوان‌بندی شهر مجموعه‌ای است مرکب از ستون فقرات و شبکه‌ای به هم پیوسته از کاربری‌ها و عناصر مختلف شهری که شهر را در کلیت آن انسجام می‌بخشد و تار و پودش در همه گستره شهر تا انتهای‌ترین اجزای آن یعنی محله‌های مسکونی امتداد می‌یابد. این مجموعه، مبین ویژگی‌ها و خصوصیات کلی شهر، شامل عوامل مصنوع (مساجد، کلیساها، کاخ‌ها و دیوارها و حصارها) و عناصر طبیعی (کوه‌ها، تپه‌ها، رودخانه، ساحل دریا و پوشش‌های گیاهی انبوه و نظایر آن) است. عناصر استخوان‌بندی شهر که همان شبکه نمادین شهر را تشکیل می‌دهند، ابزارهای هویت‌دهنده و نقاط عطفی در شهر هستند که با سازمان فضایی خاص خود در ایجاد خاطره ذهنی از شهر و خوانایی آن به کار می‌آیند (Hamidi, 1997). رودها، دریاچه‌ها، پوشش گیاهی و گونه‌های جانوری مختص نقاط ویژه و سایر عوامل طبیعی که به عنوان نماد اصلی یک شهر در می‌آیند و خود را به عنوان عناصر اصلی هویت‌بخشی در شهر معرفی می‌کنند، نقش مهمی را در شناخته شدن شهر و ساکنین آن ایفا می‌نمایند. علاوه بر عناصر طبیعی که نمود ظاهری از یک شهر را نمایش می‌دهد، ساختمان‌ها، شبکه راه‌ها، فضاهای عمومی، عناصر تکمیل‌کننده فضا همچون مبلمان شهری و به طور کلی محیط مصنوع در صورت هویت‌دار بودن قادرند منظر و سیمای متفاوتی را از کالبد هر شهر به نمایش گذارند؛ هویت بخشی به این ابعاد، باید هماهنگ و متناسب با فرهنگ و اعتقادات ساکنان شهر باشد. از سویی دیگر، ساختار شهرها برآیند تفکرات و جهان‌بینی ملل و تمدن‌ها هستند. سیمای کالبدی و مکان‌های شهر مازای ساختارهای ذهنی ساکنان آن و یا مشخص‌کننده روش فکری آن‌ها هستند (Stringer, 1975). اعتقادات و باورهای دینی از دیرباز تأثیر خود را بر شکل‌گیری شهرها گذاشته‌اند تا حدی که مامفورد یکی از علل اصلی شکل‌گیری شهرها را مسائل معنوی می‌داند (Mamford, 1961). همچنین توجه به این نکته نیز ضروری است که نمادها و نشانه‌ها وسیله‌های بالقوه برای رساندن معناست (Madani Pour, 2000, p. 102). اهمیت و ضرورت حضور نمادها در شهر به حدی است که کوین لینچ وجود شبکه‌ای از نمادها را جهت ایجاد خوانایی در شهر ضروری می‌داند (Lynch, 1960).

۲. معرفی نمونه‌های موردی شهر ایرانی

در این نوشتار چهار شهر ایرانی شیراز، اصفهان، یزد و بوشهر به عنوان نمونه‌موردی برای بررسی عوامل مؤثر در هویت کالبدی انتخاب شده‌اند. در ادامه به اختصار در مورد هر شهر و علت انتخاب آن توضیح داده می‌شود.

۱-۲- شیراز

نام شیراز در کتاب‌ها و اسناد تاریخی، تحت نام‌های مختلفی نظیر «تیرازیس»، «شیرازیس» و «شیراز» به ثبت رسیده‌است. محل اولیه این شهر در محل قلعه ابونصر بوده است. این شهر در دوران بنی‌امیه به محل فعلی منتقل می‌شود و به بهای نابودی استخر-پایتخت قدیمی فارس- رونق می‌گیرد. شیراز در دوران صفاریان، آل بویه و زندیه، پایتخت ایران بوده است. شیراز شهری است که به هر لحاظ سرآمد فرهنگ و تاریخ ایران زمین می‌باشد. به دلایل تاریخ، مشاهیر، موسیقی و آثار تاریخی و فرهنگی عنوان پایتخت فرهنگی برای شیراز انتخاب شده است. شیراز به شهر شعر، شراب، باغ و گل و بلبل معروف می‌باشد. باغ در فرهنگ ایرانیان از جایگاه ویژه‌ای برخوردار و آن از قدیم به داشتن باغ‌های بسیار و زیبا مشهور بوده‌است. این شهر از دیرباز به واسطه مرکزیت نسبی‌اش در منطقه زاگرس جنوبی و واقع شدن در یک منطقه به نسبت حاصل‌خیز، محلی طبیعی برای مبادلات محلی کالا بین کشاورزان، یکجانشینان و عشایر بوده است.

۲-۲- اصفهان

این شهر در میان سال‌های ۱۰۵۰ تا ۱۷۲۲ میلادی به‌ویژه در قرن شانزدهم میلادی در میان حکومت صفویان هنگامی که برای دومین بار پایتخت ایران شد، رونق فراوانی گرفت. حکومت صفوی با تکیه بر مفاهیم عرفانی از سویی، و تکیه بر تعبیر و تفاسیر شریعت از نقطه‌نظر مذهب شیعه از سویی دیگر، موفق شد تا پایگاه اجتماعی بسیار گسترده‌ای را در پهنه‌ای وسیع به دست آورد و بدین‌سان متمرکزترین دولت ایرانی دوره اسلامی را بعد از دولت قاهر ساسانی شکل دهد. شکل‌گیری دولت قاهر مرکزی و استیلای سیاسی عقیدتی آن، چه در پهنه سیاست خارجی و چه در زمینه سیاست داخلی، سبب شد تا این دولت به مادیت بخشیدن به مفاهیم سیاسی، عقیدتی، فرهنگی و اقتصادی-اجتماعی خود بپردازد

و به شهر چون نماد، تجسم و تجسد کالبدی فضایی این مفاهیم بنگرد. در این دوره مفهوم شهر مجدداً ابداع شد و شهر ترکیبی بود از فعالیت‌های کشاورزی، صنعتی و بازرگانی، در عین حال مقر دیوانی و حضور دولت نیز به‌شمار می‌آمد (Habibi, 2007).

۳-۲- یزد

یزد، دارای آب و هوای اقلیمی گرم و خشک و بیابانی است. آبادانی یزد از سده پنجم هجری به بعد بوده و اتابکان فارس از مهم‌ترین عوامل پیشرفت این شهر در سده‌های گذشته به‌شمار می‌روند. شهر یزد در دشت کویر در مرکز ایران واقع شده است. عبور یک راه اصلی منطقه‌ای در جهت شرقی- غربی و تلاقی آن با چند راه فرعی که از سوی جنوب امتداد می‌یابند، موقعیت مناسبی را از نظر دسترسی‌ها برای استقرار شهر به وجود آورده است. جهت شیب برای هدایت آب توسط قنوات از سوی کوه‌های جنوبی منطقه نیز امکان سکونت را فراهم ساخته و لذا هسته اولیه شهر یزد در چنین موقعیتی شکل می‌گیرد (Hamidi, 1997, p. 129). بافت تاریخی یزد به‌عنوان دومین بافت خشتی دنیا و دست‌نخورده‌ترین بافت تاریخی کشور، با مساحتی در حدود ۸۰۰ هکتار را می‌توان گسترده‌ترین و اصولی‌ترین بافت تاریخ ایران دانست. یزد به پایتخت کویر ایران معروف شده است. همان‌طور که کویر از یزد جدا نیست، پیوند بسیار تنگاتنگی با شهرسازی و معماری آن نیز دارد. بافت شهر یزد، به‌طور کلی ترکیبی است از بافت مسکونی، بافت ویژه (فرهنگی، تجاری) یا بازار، بناهای اطراف، ارگ شهر و مسیرهای ارتباط‌دهنده که تمامی این عناصر به وسیله باروی شهر محصور می‌شده است.

۴-۲- بوشهر

بندر امروزی بوشهر را نادرشاه افشار در ۱۷۳۶ میلادی رونق دوباره بخشید. این استان به‌علت قرار گرفتن در ساحل استراتژیک خلیج فارس، صادرات و واردات دریایی، صنعت صیادی، وجود ذخایر نفت و گاز (پارس جنوبی و شمالی)، کشاورزی و نخل‌داری و وجود نیروگاه هسته‌ای از اهمیت راهبردی و اقتصادی برخوردار است؛ به‌گونه‌ای که پایتخت انرژی ایران لقب گرفته است. به طوری که از اسناد و اطلاعات برمی‌آید، این منطقه به‌علت موقعیت استراتژیکی مناسب برای احداث پایگاه دریایی و بندرگاه، مورد استفاده پادشاهان عیلام قرار می‌گرفت. در زمان هخامنشیان سرزمین بوشهر جزء ساتراپ‌نشین پارس بود. خلیج فارس و بندر بوشهر در طول تاریخ از موقعیت سوق‌الجیشی و نیز از اهمیت اقتصادی برخوردار بوده است. چنانچه از متون تاریخی برمی‌آید داریوش فرمان داد که حفر ترعه نیل به دریای سرخ را دنبال کنند. این کانال محققاً راهی بود که به جای کانال سوئز امروز می‌توانست خلیج فارس و دریای عمان را از طریق دریای سرخ مستقیماً به مصر و مدیترانه اتصال دهد. مقابر کنده شده بر سطح سنگی جزیره خارک دلیل بر حضور سربازان هخامنشی در استان بوشهر است که برای نگهبانی از چنین راه طولانی تدارک شده بود. لذا خلیج فارس و به تبع آن بندر بوشهر به دلیل موقعیت سوق‌الجیشی و به لحاظ اهمیت اقتصادی و بازرگانی، در طول تاریخ همواره از سوی کشورها و دولت‌ها برای تبادل علم و ثروت و گسترش قدرت مورد توجه قرار گرفته است.

۳. بیان مدل پیشنهادی برای شکل شهر

مقر شهر که همان نشستگاه شهر است، مکانی است که به مقتضای توپوگرافی محل به اشغال انسان‌ها درآمده و نطفه شهر همان‌جا تکوین یافته، ریشه دوانده و بالاخره توسعه پذیرفته است (Farid, 1992, p. 51).

چنانچه ذکر شد، هویت مکانی بخشی از زیرساخت هویت فردی انسان را تشکیل می‌دهد. حال اگر هویت شهری را جنبه خاص‌تری از هویت مکانی به‌شمار آورد، می‌توان گفت که طبق نظریات بیان شده، عناصر و عوامل مؤثر در ایجاد هویت یک مکان، می‌توانند زمینه‌ساز ایجاد بخشی از هویت فردی افراد شوند. این عوامل متنوع بوده و از ریخت‌شناسی شهر تا ابعاد فرهنگی و اجتماعی را شامل می‌شود.

چنانچه گفته شد «هویت» در ادراک محیطی شهر تأثیر به‌سزایی دارد. لذا آنچه به‌عنوان تصویر از شهر در ذهن شکل می‌گیرد رابطه تنگاتنگ با مقوله «هویت» دارد. در جدول ۱، مؤلفه‌های طبیعی، مصنوعی و انسانی هویت شهر بیان شد. با توجه به این مؤلفه‌ها که شکل‌دهنده هویت کالبدی شهر می‌باشد به تبیین مدلی برای بررسی ارتباط عناصر شهری با هویت کالبدی شهر پرداخته شده است. لذا مدل پیش‌بینی شده برای این پژوهش به بررسی کالبد شهر می‌پردازد. در واقع عناصر گوناگونی که کالبد شهر را تشکیل می‌دهد شامل موارد زیر است که در جدول ۲ به‌عنوان مدل بیان شده است.

۱. **پیکر شهر:** تأثیرات کلی که ناظر از شهرهای مختلف در ذهن دارد و ناشی از تأثیرات بصری است. پیکر شهر ورودی شهر، حجم‌های پر و خالی، خط آسمان و نیم‌رخ شهر را شامل می‌شود.

۲. **سیمای شهر:** عناصر نشانه، راه، لبه، گره، محله سیمای شهر را تشکیل می‌دهند.

۳. **چهره شهر:** نما، فضا و اثاثیه شهر تشکیل‌دهنده چهره شهر می‌باشند. نمای شهری مؤلفه‌های مقیاس و تناسبات

طرح نما، شیوه ساختمان‌سازی، سازه، مصالح، رنگ و نسج را شامل می‌شود. فضای شهری نیز مشتمل بر عناصری مانند فضاهای عمومی و نیمه عمومی و فضاهای خصوصی و نیمه خصوصی است که هویت‌دهنده فضای شهری است.

۴. روحیه شهر: خصوصیات انسانی شهر مانند مردم و فعالیت‌ها، خصوصیات سینتیک یا حرکتی شهر، صدا و بو را شامل می‌شود.

جدول ۲: مدل پیشنهادی برای عناصر هویت‌بخش به شکل شهر

ورودی شهر	شهرهای قدیمی دارای دروازه بودند.	پیکر شهر تأثیرات کلی که ناظر از شهرهای مختلف در ذهن دارد و ناشی از تأثیرات بصری است.
حجم‌های پُر و خالی: تندیس پیکر	پیکر شهر مشابه تندیس است که در فضا قد برافراخته است. حجم‌های پر (Solids) و حجم‌های خالی (Voids) بازی با حجم‌ها - ترکیب حجم‌ها که می‌تواند موزون و چشم‌نواز باشد. بازی با حجم‌ها - ترکیب حجم‌ها که می‌تواند موزون و چشم‌نواز باشد. رنگ کلی پیکر نیز تأثیر بصری دارد.	
خط آسمان	با خط دور احجام، کل حجم یا تمام پیکر دیده می‌شود.	
نیمرخ	هرگاه نور در پس پیکر قرار گیرد، سطحی روشن بالای خط آسمان دیده می‌شود.	سیمای شهر
نشانه	در هویت دادن به سیمای شهر مؤثرند و جهت‌یابی در شهر را آسان می‌کنند. تأثیر نشانه بر سیمای شهر علاوه بر هویت تنوع است که آن را از بی‌حالتی و یکنواختی که پسندیده طبع آدمی نیست در می‌آورد.	
راه	کیفیت دورمنظر: نقطه‌ای جالب مثل ساختمان، منظر یا فضایی چشم‌گیر در انتهای راه مثل مسجد یا بنای یادبود. شبیه ویستا یا دورمنظر: پله‌ها، آب نماها و شیب که برای رسیدن به نقطه انتهایی جالب توجه به سرعت صورت بگیرد. پانرامیک: مناظر مقابل ناظر گشوده و گسترده باشد (مثل اتوبان‌ها)	
لبه	مرز و شکافی بین دو قسمت پیوسته شهر: نهر یا رودخانه- ردیف ساختمان‌های مشابه در امتداد خیابان	
گره	تراکم ساختمان‌ها یا فعالیت‌ها- اجتماع مردم: تقاطع راه‌ها	
محل	خصوصیات مذهبی و نژادی و اقتصادی ساکنین محله‌ها را از یکدیگر جدا می‌کند.	
نما	طرح نما: مثل نمای کلاسیک که در ایجاد تأثیر بصری مؤثر هستند مقیاس: ابعاد مختلف معماری و نسبت فضای معماری به بدن آدمی تناسبات: ابعاد پنجره به ابعاد در نسبت بلندی ساختمان	
	شیوه ساختمان: ساختمان که نمای اصلی آن پرده‌ای است با ساختمان که نمایش از سیمان، آجر، آهن و بتن و غیره است.	
	سازه ساختمان: گنبد و تاق در معماری ایرانی	
	مصالح ساختمانی: مصالح نمای ساختمان، آجر- سنگ- سیمان- بتن و آهن	
	رنگ و نسج: رنگ و نسج مصالح	
	تبحر در ساخت: آجرکاری- کاشیکاری و غیره	
فضا	فضای شهری	
	نما و اثاثیه: هویت‌دهنده فضای شهر: میدان- میدانچه- فضای سبز و بازارهای خطی در شهرهای قدیمی ایران که در چهره شهر یک سردر کوچک دارند- تیمچه‌ها	
	فضای عمومی- فضای نیمه عمومی (دالان و هشتی)	
	فضای خصوصی- فضای نیمه خصوصی	
	فضای سبز و پارک	
اثاثیه شهر	آب نماها، تندیس‌ها، درختان و گیاهان، کف‌سازی و غیره	

مردم و فعالیت‌ها خصوصیات سینتیک یا حرکتی شهر صدا و بو	روحیه شهر
---	-----------

جدول ۳: عناصر هویت‌بخش به شکل شهر شیراز

دروازه قرآن، دروازه اصفهان، دروازه باغشاه، دروازه کازرون، دروازه شاهداعی، دروازه قصابخانه، دروازه سعدی	ورودی شهر	پیکر شهر مشاهده دشت شیراز از شکاف کوه که در میان آن گنبد‌های پوشیده از کاشی‌های رنگین نمایان است و بعد از آن حصار و برج و باروی شهر و بعد باغ‌های اطراف شهر که درختان سرو زیبا در آنها خودنمایی می‌کند و سپس تنگه ا...اکبر و دروازه قرآن
فضاهای خالی: میدان توپخانه و میدان مشق، محوطه حیاط و باغ ابنیه کریمخانی (ارگ، دیوانخانه، کاروانسراهای زندیه، مسجد وکیل و جلوخان آن، باغ نظر) فضاهای پر: ابنیه کریمخانی (عمارت‌های ارگ، مسجد وکیل، بازار وکیل، حمام وکیل، کلاه فرنگی) و دیگر بناها شامل: پل رودخانه خشک، دروازه قرآن، آرامگاه حافظ، آرامگاه سعدی، کوشک‌های درون باغ‌ها	حجم‌های پُر و خالی: تندیس پیکر	
توسعه افقی شهر و ارتفاع هماهنگ عناصر معماری همراه با درختان سرو و باغ‌های زیبا	خط آسمان	
درختان نارنج و سرو که در کنار و یا درون هر فضاست به همراه گنبد‌های علی ابن حمزه (ع)، شاهچراغ (ع)، آستانه سیدعلاءالدین حسین (ع)	نیم‌رخ	
میدان توپخانه، میدان مشق، مجموعه ابنیه کریمخانی، گنبد‌های علی ابن حمزه (ع)، شاهچراغ (ع)، آستانه سیدعلاءالدین حسین (ع)	نشانه	
کیفیت دور منظر: خیابان عریض و منظمی که از میان باغ‌های باصفا عبور می‌کرده و به استحکامات شهر منتهی می‌شده است. شبکه راه‌هایی که به صورت شطرنجی (ارگانیک) هستند. پانرامیک: تبدیل محور زندیه به چهارباغ و قرارگیری باغ‌های بزرگان شهر در امتداد آن (دوره قاجار) خیابان‌های کریم‌خان و لطفعلی‌خان زند (عمود بر محور اولیه بازار شهر) در دوره پهلوی	راه	سیمای شهر
رودخانه خشک شیراز ارتفاعات بمو، دراک، سبزپوشان و مهارلو	لبه	
میدان توپخانه، میدان مشق، تکیه هفت‌تنان، تکیه چهل‌تنان، مدرسه خان، مسجد جامع عتیق، مسجد نو اتابکان، مسجد وکیل و جلوخان آن	گره	سیمای شهر
الف: محله‌های حیدری‌خانه: محله اسحاق‌بیگ، محله بازار مرغ، محله بالا کفد، محله درب شاهزاده، محله میدان‌شاه ب: محلات نعمتی‌خانه: محله سرباغ، محله سردزک، محله سنگ‌سیاه، محله لب‌آب، محله درب مسجد نو، محله کلیمیان	محله	

نما	طرح نما: نمای پیوسته و افقی شهری به جز در ابنیه خاص که ارتفاع زیاد می شود یا گنبد افزوده می شود.	مقیاس: بزرگی و ابهت ابنیه کریمخانی نسبت به ابنیه عام
	شیوه ساختمان: آجر و خشت متأثر از اقلیم گرم و خشک منطقه	تناسبات: تناسبات طلایی در معماری
	سازه ساختمان: استفاده از خشت برای بنای دیوارها و سیستم تیرپوش و پوشش طاقی برای ساخت پوشش‌ها	
	مصالح ساختمانی: آجر، خشت و سنگ	
	رنگ و نسج: کرم و خاکی	
	تبحر در ساخت: آجرکاری- کاشیکاری، سنگ تراشی، آینه کاری، مقرنس بندی، آینه کاری، خاتم کاری و غیره	
	چهره شهر	فضای شهری
فضا	فضای عمومی- فضای نیمه عمومی: سردرهای دعوت کننده به بنا، ورودی سازمان دهی شده، هشتی های عموما به شکل چهارگوش و هشت گوش	فضای خصوصی- فضای نیمه خصوصی: فضاهای اندرونی و بیرونی
	فضای سبز: حیاط مرکزی خانه ها و فضای سبز داخل آنها (به خصوص درختان که از بیرون هم ارتفاع آنها قابل دیدن است)، باغ های متعدد، نارنجستان ها، باغ های قصرالدشت (شمال و شمال غرب شیراز)	
	اثاثیه شهر	حوض ها و آب نماها، پوشش گیاهی و کف سازی شهر و میدان
روحیه شهر	حیات فرهنگی اجتماعی مردم، فعالیت های هنری و تجاری مردم، گویش شیرازی، بوی بهارنارنج در سطح شهر	

جدول ۴: عناصر هویت بخش به شکل شهر اصفهان

پیکر شهر خیابان های وسیع و میدان های بزرگ، دروازه های زیاد، مساجد و کاخ های سلطنتی	ورودی شهر	دروازه های: طوقچی، دولت، یهودیه، طبره، خور، مرو، بخارایی، کوشک، مارنان، لبنان قینان، الیاداران، جرزدان، بیدآباد، چهارسوق، دردشت، سیداحمدیان، کران، ظله باروهای شهر (جداکننده محلات اطراف و مرکز شهر): باروی بیدآباد (جداکننده مرکز شهر و محل های سران حکومتی)
	حجم های پر و خالی: تندیس پیکر	فضای خالی: میدان نقش جهان، میدان کهنه فضای پر: عالی قاپو و ارگ حکومتی (اداری)، مسجد جامع و مسجد شیخ لطفاله (مذهبی)، بازار قیصریه (تجاری)
	خط آسمان	خط آسمان اطراف میدان و نمای شهر
	نیم رخ	شکل گیری مکتب اصفهان بر پایه چهار نظم مادی (زمینی): آب و خاک و گیاه و هوا و نظم معنایی (آسمانی و کیهانی): نظم مقدس

زاینده رود، میدان نقش جهان، چهارباغ و دروازه‌ها	نشانه	سیمای شهر
کیفیت دور منظر: بنای مسجد امام، عالی قاپو، مسجد شیخ لطف‌الله، عمارت هشت بهشت و غیره شبیه ویستا یا دور منظر: چهارباغ پانرامیک: چهارباغ و میدان نقش جهان	راه	
زاینده رود، چهارباغ	لبه	
پل‌های مختلف (ارتباط بین شهر و محلات آن سوی رودخانه و توسعه شهر)، هزار جریب، مجتمع مدرسه مادرشاه، نقش جهان، ساختمان‌های بین دو میدان کهنه و نقش جهان (دوقطبی بودن منطقه و تلفیق پایدار و ارگانیک شهر صفوی با کهنه)	گره	
جلفا و فرح‌آباد و عباس‌آباد (اسکان ارمنه)، لنبان و قینان و سرپله (اقتصادی)، خواجه و باغ کاران، کران و سیداحمدیان، چلمان و سنبلان و محدوده امامزاده درب امام، دردشت (اقتصادی، سیاسی و نظامی)، یهودیه.	محل	
مقیاس: طراحی محورهای مستقیم شهری در بافتی کاملاً ارگانیک و ایجاد محورهای سبز گردشگری در مقیاس شهری	طرح نما: نظم، سلسله مراتب، فضای انسانی، تداوم فضایی، تعادل و توازن، وحدت، هویت	چهره شهر
تناسبات: تناسب ۳ به ۱ در میدان نقش جهان، تناسب طلایی در معماری		
شیوه ساختمان: متأثر از اقلیم، مساحت زیاد ساختمان‌ها، اندرونی و بیرونی، خانه‌های متشکل از سکو، سردر ورودی، در ورودی، هشتی، دالان، ایوان‌ها، حیاط، اتاق‌های اطراف حیاط، حوض، آشپزخانه و سرویس‌ها	نما	
سازه ساختمان: گنبد و تاق و شیوه سنتی		
مصالح ساختمانی: آجر و خشت و شیشه‌های رنگی و عناصر تزئینی رنگ و نسج: کرم و خاکی تیجر در ساخت: آجرکاری، کاشیکاری، منبت کاری، مقرنس کاری، شیشه‌های رنگی، آینه کاری و غیره		
هویت‌دهنده فضای شهر: میدان نقش جهان، میدان کهنه، خیابان چهارباغ، بازار قیصریه، پل‌ها	فضای شهری	فضا
فضای عمومی - فضای نیمه عمومی: ارتباط میدان نقش جهان و کهنه، سردر بازار قیصریه		
فضای خصوصی - فضای نیمه خصوصی: عمارت‌های مختلف حکومتی، مذهبی، عام المنفعه و مسکونی		
فضای سبز: چهارباغ، فضای سبز وسط میدان، باغ‌ها، باغ شهرها		
حوض‌ها و آب نماها، پوشش گیاهی و کف‌سازی شهر و میدان	اثاثیه شهر	
عمومیت و درآمیختگی هنری دوره صفویه با حیات فرهنگی اجتماعی مردم، فعالیت‌های هنری و تجاری مردم، گویش اصفهانی، صداها و بوهای ناشی از فعالیت بازار شهر (صدای منبت کاری، مس‌گری و غیره و بوی شیرینی در راسته بازارها)	روحیه شهر	

جدول ۵: عناصر هویت‌بخش به شکل شهر یزد

پیکر شهر: شهری در دل کویر، باغ‌های اطراف شهر که درختان سرو زیبا در آن‌ها خودنمایی می‌کند و پس از آن حجم‌های کوتاه و بادگیرهای بلند، گنبدهای پوشیده از کاشی‌های رنگین و درختانی که از فضای خانه‌ها و باغ‌ها سر برآورده‌اند.	ورودی شهر حجم‌های پر و خالی: تندیس پیکر	دروازه‌های: قطریان (شاهی)، کوشک نو، مهریچرد (مهریز)، کیا (حظیره)
سیمای شهر: پیوستگی بافت و وحدت در سیمای شهر	خط آسمان	فضاهای خالی: میدان امیر چخماق، میدان شاه طهماسب
	نیم‌رخ	توسعه افقی و ارتفاع هماهنگ عناصر معماری، وجود بادگیرها و گنبدها در میان توسعه افقی عناصر معماری
	نشانه	میدان امیر چخماق، میدان شاه طهماسب، مسجد امیر چخماق و جامع
	راه	کیفیت دور منظر: باغ دولت‌آباد، درختان سرو سربرآورده از حیاط مرکزی خانه‌ها شبیه‌ویستا یا دور منظر: کوچه‌های باریک با دیوارهای نسبتاً بلند و در امتداد مسیر یک خط شکسته پانرامیک: دو محور عمود بر هم (خیابان‌های امام و قیام) به تبعیت از بافت ارگانیک شهر
	لبه	عدم وجود لبه به دلیل تراکم بافت و به هم پیوستگی ساختمان‌های بافت مسکونی و عدم وجود شکاف یا فضای بزرگ در داخل آن
	گره	حسینیه‌ها، مسجد جامع، مراکز محلات و میدان
	محل	محلات: امیر چخماق، کوشک نو، چهار منار، آبشاهی، ابوالمعالی و غیره
چهره شهر: بافت شهری متراکم	نما	مقیاس: اندازه متفاوت مسجد جامع نسبت به سایر عناصر شهری
		طرح نما: وجود بادگیرها در نمای پیوسته افقی شهری به عنوان عنصر شاخص
	تناسبات: توجه به تناسبات در خط آسمان، توجه به تناسبات طلایی در نمای اندرونی	تناسبات: توجه به تناسبات طلایی در نمای اندرونی
	شیوه ساختمان: آجر، خشت و گل به دلیل تأثیر از اقلیم	تناسبات: توجه به تناسبات طلایی در نمای اندرونی
	سازه ساختمان: ساختمان‌های متصل به هم، طاق‌های قوسی و گنبدی، دیوارهای قطور	تناسبات: توجه به تناسبات طلایی در نمای اندرونی
	مصالح ساختمانی: آجر، خشت و گل	تناسبات: توجه به تناسبات طلایی در نمای اندرونی
رنگ و نسج: کرم و خاکی	تناسبات: توجه به تناسبات طلایی در نمای اندرونی	
تبحر در ساخت: معماری ارگانیک	تناسبات: توجه به تناسبات طلایی در نمای اندرونی	

هویت‌دهنده فضای شهر: میدان امیرچخماق، میدان شاه طهماسب، بازار، مساجد اصلی شهر (گنبدها)	فضای شهری	فضا	چهره شهر: بافت شهری متراکم
فضای عمومی - فضای نیمه‌عمومی: کوچه‌های باریک و نامنظم پوشیده با طاق، وجود ساباط‌ها، دالان و هشتی			
فضای خصوصی - فضای نیمه‌خصوصی: اندرونی و بیرونی، کف ابنیه و خصوصاً حیاط پایین‌تر از سطح معابر			
فضای سبز: پوشش گیاهی و درختان در اندرون خانه‌ها و باغ‌ها			
حوض‌ها و آب‌نماها، پوشش گیاهی و کف‌سازی شهر و میدان		اثاثیه شهر	
فعالیت‌های هنری و تجاری مردم (صنعت زرگری، صنعت فرش، صنعت نساجی)، گویش یزدی، صداها و بوهای ناشی از فعالیت بازار شهر (صدای مس‌گری و غیره و بوی شیرینی در راسته‌بازارها)، ازدیاد توجه به آیین زردشتی علاوه بر اسلام در شهر			روحیه شهر

جدول ۶: عناصر هویت‌بخش به شکل شهر بوشهر

دروازه بوشهر (راه ورود زمینی)، پای قلعه (راه ورود از دریا)، خورسلطانی (برای پهلو گرفتن مرکب‌های دریایی)	ورودی شهر	پیکر شهر: شهری در دل کویر، باغ‌های اطراف شهر که درختان سرو زیبا در آنها خودنمایی می‌کند و پس از آن حجم‌های کوتاه و بادگیرهای بلند، گنبد‌های پوشیده از کاشی‌های رنگین و درختانی که از فضای خانه‌ها و باغ‌ها سر برآورده‌اند.
حجم‌های خالی: حیاط‌های داخل بناها حجم‌های پر: بافت فشرده و منظم شهر	حجم‌های پر و خالی: تندیس پیکر	
افقی و با ارتفاع هماهنگ	خط آسمان	
بافت ارگانیک شهر شامل ساختمان‌های دو یا سه طبقه	نیم‌رخ	
دریا، بازار شهر، بندرگاه، محل تخلیه و انبار کالا، کاروانسراها و سراها	نشانه	سیمای شهر: پیوستگی بافت و وحدت در سیمای شهر
کوچه‌های بسیار باریک و پرپیچ و خم و سایه‌دار، ختم شدن کوچه‌ها در میدانی وسط یا حاشیه بافت	راه	
دریا و نخلستان‌ها	لبه	
میادین و گره‌های متعدد	گره	
محله‌های بهبهانی، دهدشتی، شنبدی و کوتی؛ محلات سنتی ساحلی یا قطب‌های صیادی محلی: محلات جفره (مفکه)، صلح‌آباد و جبری (در شرق و غرب)، و نیز محلات جنوبی تنگک غریب (تنگک صفری، تنگک اول)، تنگک محمدجعفری (تنگک رئیسی، تنگک دوم)، تنگک زنگنه (تنگک سوم). از مراکز مهم نظامی بندر بوشهر: پایگاه ششم شکاری.	محله	

مقیاس: مقیاس نسبتاً یکسان بناها	طرح نما: ساختمان‌های دو یا سه طبقه دارای شناسیل و طارمه	نما	چهره شهر
تناسبات: قوس‌های بزرگ بالای درها مزین به شیشه‌های رنگین			
شیوه ساختمان: تیرپوش			
سازه ساختمان: قرارگیری شهر بر زمینی از سنگ‌های فسیلی که این جداره سنگی در بعضی مناطق در عمق حدود یک متری قرار دارد و آب دریا به زیر این لایه به ضخامت چند متر نفوذ کرده و زمینی خیلی سست را به وجود آورده است. این جداره سنگی اصلی ترین مصالح برای ساخت دیوارهای باربر و غیرباربر و کف سازی را تشکیل داده است و از قطعات آن برای ساخت پوشش‌های طاقی استفاده شده است.			
مصالح ساختمانی: چوب چهارتراش، بوری، سوند (برگ‌های نخل)، گچ، ساروج، سنگ			
رنگ و نسج: کرم و قهوه‌ای کم رنگ، سفید و زرد			
تبحر در ساخت: شناسیل، معجر، سایه‌بان‌های چوبی			
هویت‌دهنده فضای شهر: اسکله، بندرگاه، لنگرگاه، بازار	فضای شهری	فضا	چهره شهر: بافت شهری متراکم
فضای عمومی - فضای نیمه‌عمومی: چند پله تا رسیدن به در ورودی، قرارگیری دالان بعد از در در بعضی ابنیه			
فضای خصوصی - فضای نیمه‌خصوصی: خانه‌های درونگرا، حیاط مرکزی، بالکن‌های چوبی (شناسیل)			
فضای سبز: نخلستان‌ها و درختان نخل			
باغچه‌ها و چاه‌های آب‌خانه‌ها و آب‌انبارها		اثاثیه شهر	روحیه شهر
گویش بوشهری، کارگاه‌های صنایع‌دستی شامل حصیربافی، گرگوربافی، دارهای گبه و گلیم و قالی، عبابافی، آیین‌های سوگواری مردم بوشهر، بوی ماهی در بازار، روحیه تجارت در ساحل با دیدن کشتی‌ها و انبارها			

۴. یافته تحقیق

نمادها و نشانه‌ها وسیله‌هایی بالقوه برای رساندن معناست. همچنین اهمیت و ضرورت حضور نمادها در شهرهای مورد بررسی به حدی است که توجه به این نمادها جهت ایجاد خوانایی در هویت کالبدی شهرها ضروری می‌باشد. هویت کالبدی شهر متأثر از تأثیرات سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و اقلیمی بر شهر می‌باشد. در شهرهای مورد مطالعه می‌توان هر یک از این عوامل را رؤیت نمود. نتایج حاصل از این پژوهش در قالب جدول ۷ بیان شده است. چنانچه مشهود است در هر شهر یکی از این عوامل نقشی مؤثرتر از دیگر مؤلفه‌ها در شکل‌گیری هویت کالبدی شهر داشته است. هویت مکانی نیز بخشی از زیرساخت هویت فردی انسان را تشکیل می‌دهد. بنابراین در بررسی هویت شهری که جنبه خاص‌تری از هویت مکانی است، می‌توان گفت عناصر و عوامل مؤثر در ایجاد هویت یک مکان که متنوع بوده و از ریخت‌شناسی شهر تا ابعاد سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی را شامل می‌شود، می‌توانند زمینه‌ساز ایجاد بخشی از هویت کالبدی شهر شوند.

جدول ۷: تأثیر مؤلفه‌های سیاست، فرهنگ، اقتصاد و اقلیم بر هویت شهر سنتی ایرانی

یزد	بوشهر	شیراز	اصفهان	تأثیرات سیاسی بر هویت شهر
دارالخلافت ایجاد شده که در ادوار مختلف مقر والی بوده است و در حد دارالحکومه است.	سیاست شکل شهر حفظ شهر از هجمه و حمله است و شکل مثلثی شهر و کوچه‌های پیچ در پیچ؛ علت تأسیس این شهر به دلیل این بود که نادرشاه می‌خواست بندری در جنوب بسازد و همچنین نیروی دریایی را تأسیس کند. این بندر چنان پر رونق شد که به‌عنوان رقیب بزرگی برای بندر بصره به حساب می‌آمد. این شکوفایی تجاری تا آنجا پیش رفت که اجازه چاپ و نشر اسکناس رایج بوشهر داده شد و این امتیاز تا برقراری بانک شاهی، در بوشهر باقی بود.	ساخت میادین مشق و تویخانه در زمان کریمخانی، و نیز بناهای کریمخانی در اطراف آن و تسلط ارگ بر آن‌ها	شکل‌گیری عناصر خطی مثل چهارباغ، شاخص‌های کانونی نقطه‌ای مثل میدان نقش جهان همه ناشی از تأثیرات سیاسی بوده است. شاه میدان نقش جهان را می‌سازد که بر ایوان عالی قابو بایستد و قدرت خود را به رخ مردم بکشد. لذا جنبه سیاسی تقویت می‌شود. آن سوی رودخانه زاینده‌رود هزارجریب به‌عنوان باغات سلطنتی بوده و شاه، خیابان چهارباغ را به‌عنوان عنصر خطی ایجاد می‌کند که با کالسکه خود از آن گذر کرده و به باغات برود و مردم دو طرف بایستند و قدرت او را نظاره کنند.	تأثیرات سیاسی بر هویت شهر
شهر مذهبی، حسینیه‌ها، تکایا، صداقت و راستی و درستی	آیین بوشهری؛ مراسم مذهبی مخصوص مردم بوشهر	عظیم‌ترین و جاودان‌ترین اثرات تاریخ و تمدن ایران در فارس است. شیراز شهر مشاهیر ادبیات، فلسفه و علم بوده است. خواستگاه موسیقی سنتی و اصیل ایرانی فارس است. آثار فرهنگی و تاریخی فارس و شیراز فقط در یک دوره مطرح نبوده بلکه در تمامی ادوار تاریخی از هخامنشیان تا قرن معاصر از مهم‌ترین نقاط ایران و کل منطقه است.	تفکر شیعی؛ ارزش‌های اسلامی و به‌ویژه ارزش‌ها و مبانی مأخوذ از مذهب تشیع که در دوره صفوی خود را بیشتر نمایاند.	تأثیرات فرهنگی بر هویت شهر
بازار یزد	دایر شدن اولین نمایندگی‌های شرکت-های تجاری و کنسولگری دولت‌های خارجی از جمله بریتانیا، آلمان و روسیه و امپراطوری عثمانی به دلیل موقعیت خاص بندر بوشهر؛ تجارت دریایی، ارتباط تجاری با مناطق اطراف و کشورهای مختلف در دوره‌های مختلف تاریخی از هخامنشیان تا کنون؛ پیشرو در صنعت چاپ سنگی و صنعت یخ‌سازی و برق؛ در حال حاضر منطقه ویژه اقتصادی.	بازار وکیل؛ این شهر از دیرباز به واسطه مرکزیت نسبی‌اش در منطقه زاگرس جنوبی و واقع شدن در یک منطقه به نسبت حاصل‌خیز، محلی طبیعی برای مبادلات محلی کالا بین کشاورزان، یکجانشینان و عشایر بوده است. همچنین شیراز در مسیر راه‌های تجاری داخل ایران به بندر جنوب مانند بندر بوشهر قرار گرفته است.	بازار اصفهان که ارتباط‌دهنده میدان کهنه و نقش جهان بوده است.	تأثیرات اقتصادی بر هویت شهر

معماری ارگانیک؛ تأثیرپذیری شکل شهر از اقلیم (مصالح آجر و خشت و گل)، ساختمان‌های متصل به هم، طاق‌های قوسی و گنبدی، دیوارهای قطور، بافت فشرده شهری، گونه مسکونی درون‌گرا، بادگیرها، آب انبارها، کوچه‌های دارای سایبان، ساباط‌ها.	کوچه‌های بسیار باریک، شناسیل‌ها و طارمه‌ها، به حداقل رسیدن رطوبت با شیوه معماری	آجر و خشت و سنگ مصالح اصلی ساخت و ساز است که برآمده از اقلیم منطقه می‌باشد.	مساحت زیاد ساختمان‌ها، اندرونی و بیرونی، آجر و خشت مصالح اصلی است.	تأثیرات اقلیمی بر هویت شهر
اقلیم، بر هویت تأثیر می‌گذارد.	اقتصاد، بر هویت تأثیر می‌گذارد.	فرهنگ، بر هویت تأثیر می‌گذارد.	سیاست بر هویت تأثیر می‌گذارد.	نتیجه نهایی

نتیجه‌گیری

بنابراین برای احراز به هویت کالبدی شهر موارد زیر قابل طرح است:

- شناخت و درک ساختار و استخوان‌بندی شهرها و تلاش برای حفظ، احیاء و به روز کردن آن موجب حفظ ارزش‌های نهفته در شهرهای معاصر می‌شود.
  - مؤلفه‌های مؤثر در شکل‌گیری هویت کالبدی شهر ایرانی قابل تدوین است. بسیاری از مؤلفه‌های طبیعی، مصنوعی و انسانی موجود در شهرهای ایرانی، می‌توانند به‌عنوان نماد و نشانه شهری مطرح باشند که به سهم خود هر کدام نقشی به‌سزا در ایجاد هویت کالبدی شهر دارند.
  - هر یک از مؤلفه‌های هویت کالبدی شهر در ایجاد خوانایی شهری نقش عمده ایفا می‌نمایند. بنابراین هر مؤلفه در ایجاد خاطره ذهنی از شهر و خوانایی آن نیز به کار می‌آید.
- باید توجه داشت «هویت» واژه‌ای است که باید به معنای آن بیش از تنها یک صفت اندیشید. شهر به‌عنوان مجموعه‌ای از عوامل طبیعی، مصنوعی و انسانی واجد هویت کالبدی می‌باشد. آنچه در شکل‌گیری کالبد شهر نقش ایفا می‌کند ناشی از شرایط سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اقلیمی است. به بیانی دیگر شکل‌گیری بسیاری از شهرهای سنتی ایرانی ناشی از این عوامل بوده‌است. اما در مورد هر شهر یکی از این مؤلفه‌ها تأثیر بارزتری در شکل‌گیری هویت کالبدی آن شهر داشته‌است. بنابراین می‌توان در مورد نمونه‌های مورد بررسی در این مقاله اذعان داشت:
- در شکل‌گیری شهر اصفهان سیاست بر هویت، در شکل‌گیری شهر شیراز فرهنگ بر هویت، در شکل‌گیری شهر بوشهر اقتصاد بر هویت و در شکل‌گیری شهر یزد اقلیم بر هویت تأثیر گذاشته‌است.
- همچنین قابل توجه است که عدم شناخت و درک ساختار و استخوان‌بندی شهرها و عدم تلاش برای حفظ و احیاء و توسعه در جهت تداوم ارزش‌های گذشته آن، موجب بروز لطمات فراوان به ارزش‌های نهفته در شهرها و الگوهای شهرسازی سنتی ایران شده‌است. شناخت هویت و مؤلفه‌های تأثیرگذار آن در شکل شهر، مقدمه‌ای است برای شناخت مدیران، برنامه‌ریزان شهری، تصمیم‌گیران و هر آن کس که در ساخت شهر نقش دارد تا شهری ساخته شود که صفات هویتی آن مطلوب و پاسخگو باشد.

پی‌نوشت

- Cognitive Mapping
- Genius Loci

References

- Abel, Ch. (1997). *Architecture & Identity: Towards a Global Eco-culture*. (F. Habib, Trans.). Tehran, Iran: Islamic Azad University, Science & Research Branch Publications (Original Work Published 1997).
- Alexander, Ch. (2002). *The Timeless Way of Building*. (M. Qayyoomi Bidhendi, Trans.). Tehran, Iran: University of Shahid Beheshti Publications (Original Work Published 1979).
- Behzadfar, M. (2007). *The Identity of City*. Tehran, Iran: Shahr Press.
- Cullen, G. (1998). *The Concise Townscape*. (M. Tabibian, Trans.). Tehran, Iran: University of Tehran Publications (Original Work Published 1961).
- Farid, Y. (1992). *Geographie et Urbanologie*. Tabriz, Iran: University of Tabriz Publications.
- Fijalkow, Y. (2004). *Sociologie de la villes*. (A. Nikgozar Trans.). Mashad, Iran: Agah Press.
- Ghasemi Esfahani, M. (2006). Sense of Place in the New Towns. *International Conference on New Towns*, Tehran, Iran: New City Development Corporation Press.
- Habib, F. (2006). Inquiry within the Meaning of the City. *HONAR-HA-YE-ZIBA*, 25, 5-14.
- Habibi, S.M. (2007). *De La Cite A La Ville: Analyse Historique de la Conception Urbaine et son Aspect Physique*. Tehran, Iran: University of Tehran Publications.
- Hamidi, M. (1997). *Structure of Tehran City*. Tehran, Iran: Tehran Engineering and Technical Consulting Organization Press.
- Karbalayi Nouri, R. (2006). Identity, City, Memory. *International Conference on New Towns*, Tehran, Iran: New City Development Corporation Press.
- Lynch, K. (1960). *The Image of the City*. Mass Cambridge Massachusetts: MIT press.
- Lynch, K. (1995). *Image of City*. (M. Mozayeni Trans.). Tehran, Iran: University of Tehran Publications.
- Madani Pour, A. (2000). *Design of Urban Space: An Inquiry into a Socio-spatial Process*. (F. Mortazayi Trans.). Tehran, Iran: Processing and Urban Planning Organization Press.
- Mamford, L. (1961). *The City in History*. New York, USA: Harcourt, brace & world Inc.
- Nasr, T. (2013a). *Components of the Physical Identity of Iranian Cities*. (Ph.D) Thesis in Urban Planning, Tehran: Islamic Azad University, Science and Research Branch.
- Nasr, T. (2013b). The Significance of Identity in the Image of the Iranian-islamic City. *Armanshahr Architecture & Urban Development Journal*, 10, 135-143.
- Nasr, T. (2014). The Significance of Identity in Urban Planning. *Armanshahr Architecture & Urban Development Journal*, 11, 269-277.
- Nasr, T. (2016). *Urban Physical Identity; Conceptual Basis and Theories*. Tehran, Iran: Islamic Azad University, Science & Research Branch Publications.
- Proshansky, H. (1978). The City and Self-identity. *Environment and Behavior*, 10 (2), 147-169.
- Rabbani, R. (2002). *Urban Sociology*. Isfahan, Iran: University of Isfahan Publications.
- Shieh, E. (2006). *Introduction to Urban Planning*. Tehran, Iran: University of Science and Technology Publications.
- Stringer, P. (1975). *Environmental interaction: Psychological Approaches to Our Physical Environment*. London, England: Surrey University Press.